

Tikybos persekiojimas 1944-1953 m.

(bibliografinė-istoriografinė dalis)

Pastangas aprašyti ir nagrinėti sovietų valdžios 1944-1953 m. vykdytą tikybos persekiojimą Lietuvoje galima sugrupuoti tik pagal jų atsiradimo vietą ir laiką, nes ryškesnius interpretacijų skirtumus, išskyrus sovietinius vertinimus, įžvelgti sunku. Galima išskirti tris darbų grupes: 1) išeivijos ir užsienio autorių; 2) išleisti sovietinėje Lietuvoje; 3) posovietiniai. Tik apie paskutinės grupės darbus galima kalbėti kaip apie istorinius tyrinėjimus tiksliaja šio termino prasme, nes tik juose analizės objektas vertinamas kaip praeities reiškinys. Tuo tarpu pirmųjų dviejų grupių autoriai neretai žvelgia į sovietų režimo vykdytą politiką religijos atžvilgiu kaip į aktualią rašymo momentu realiją. Be to, sovietinius nagrinėjamos problemos vertinimus galima traktuoti ir kaip vieną iš netiesioginių šaltinių. Išeivijos bei užsienio autorių darbams be jau minėto istorinės perspektyvos trūkumo būdingas ir ribotas pirminių istorinių šaltinių, kurie jiems buvo neprieinami, panaudojimas. Sovietų spaudos ir tendencingai atrinktų šaltinių publikacijos, įvairiais būdais pro „geležinę uždangą“ prasiskverbusios informacijos nuotrupos, kuriomis tegalėjo naudotis Vakaruose gyvenę autoriai, dažnai apribodavo gilesnės analizės galimybes.

Pirmasis Vakarus pasiekusią informaciją apie religijos persekiojimą sovietų 1944 m. reokupuotoje Lietuvoje susisteminti ir įvertinti 7-ojo dešimtmečio viduryje pabandė J. Brazaitis, pasirašęs literatūriniu J. Savojo pseudonimu¹. Jis daugiau dėmesio skyrė postalininiu laikotarpiu sovietų režimo vykdytai politikai religijos atžvilgiu, tik prabėgomis užsimindamas apie religijos persekiojimus vykdytus ankstesniais metais. J. Brazaičio pateikti faktiniai duomenys buvo labai apytikriai arba visai netikslūs. Apibendrindamas pateiktą informaciją, jis padarė išvadą, kad sovietų režimas iki 7-ojo dešimtmečio vidurio nepadarė didesnių nuostolių Lietuvos Katalikų Bažnyčiai. Po kelių metų pasirodė M. Raišupio apybraiža², kurioje tikėjimo persekiojimas sovietinėje Lietuvoje atskleidžiamas daugiau per atskirų katalikų dvasininkų likimo prizmę. M. Raišupis jau naudojosi sovietinėje Lietuvoje nuo 7-ojo dešimtmečio pradžios pradėtomis leisti šaltinių publikacijomis, kurios turėjo „demaskuoti“ režimui priešišką katalikų dvasininkų veiklą ir jų ryšius su ginkluotu pogrindžiu.

Būtent pastarosios publikacijos bei dėl 8-ajme dešimtmetyje pralaidėse pasidariusios „geležinės uždangos“ ir *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* leidybos pagausėjusi informacija apie Katalikų Bažnyčios padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje tapo vienu iš svarbiausių stimulų

---

¹ J. Savasis, *The war against God in Lithuania*, New York, 1966.

naujiems režimo ir Bažnyčios santykių analizės bandymams Vakaruose. 8-ojo dešimtmečio pabaigoje pasirodė jau aptarta V. Vardžio monografija. Beveik tuo pačiu metu pasirodė ir Kestono koledžo Religijos ir komunizmo studijų centro (Didžioji Britanija) vadovo M. Bourdeaux darbas³, skirtas Katalikų Bažnyčios padėties sovietų okupuotoje Lietuvoje analizei. Didesnę jo dalį, tiesa, užima dokumentų publikacijos. M. Bourdeaux pastebėjo, kad Lietuvoje veikusių Katalikų Bažnyčios parapijų tinklas visuomet buvo tankesnis nei atitinkamai kitų religinių konfesijų kituose Sovietų Sąjungos regionuose. Taip buvę dėl stipraus pasipriešinimo okupaciniam režimui, kuris, anot autoriaus, nulėmė tai, kad Lietuvoje Bažnyčia nukentėjo mažiau, negu būtų nukentėjusi, jei pasipriešinimo nebūtų buvę.

Kai kurias Katalikų Bažnyčios egzistavimo sovietų režimo sąlygomis problemas monografijoje apie opoziciją režimui aptarė T. Remeikis⁴. Trumpai apie šį laikotarpį rašė ir S. Sužiedėlis⁵. Prie pirmosios grupės darbų reikėtų priskirti ir jau gerokai po sovietinės sistemos žlugimo pasirodžiusią sintetinę studiją *Krikščionybė Lietuvoje*⁶, kurios skyrius apie XX amžiaus antros pusės Bažnyčios istoriją parengė šios knygos redaktorius, jau minėtas V. Vardys.

Pirmieji sovietiniai režimo ir Katalikų Bažnyčios santykių 1944-1953 m. „akademiškesni“ vertinimai buvo publikuoti 8-ojo dešimtmečio pradžioje. Prieš tai serijoje *Faktai kaltina* buvo išleisti jau minėti „kruopščiai“ atrinktų archyvinių dokumentų rinkiniai, turėję „demaskuoti nusikalstamą dvasininkijos veiklą pokario metais“⁷. Jie buvo sudaryti iš MGB vestų tardymo bylų paimtų vyskupų ir kunigų tardymo protokolų. Šiais rinkiniais naudojosi J. Aničas, kurio studija apie Katalikų Bažnyčios ir sovietų valdžios santykius 1944-1952 m. vėlgi geriausiai reprezentuoja sovietinės istoriografijos požiūrį⁸. Jis akcentavo politinį sovietų valdžios ir Bažnyčios konflikto pobūdį ir teigiamai vertino politinės dvasininkijos diferenciacijos procesą: „dalies klero perėjimas į lojalias Tarybų valstybei pozicijas akivaizdžiai demaskavo provokacinį popiežiaus Pijaus XII lozungą apie visuomenės suskilimą į tikinčiuosius ir netikinčiuosius, apie tariamai neperžengiamą ribą tarp katalikų ir ateistų...“. Todėl, anot jo, represijos prieš dvasininkus „nieko bendra neturėjo su jų, kaip kulto tarnų, religinės funkcijos atlikimu“⁹. Kiek kitaip Bažnyčios padėtis buvo traktuojama propagandinėse, užsieniui skirtose sovietinių autorių brošiūrose¹⁰, kur Lietuvos

² M. Raišupis, *Dabarties kankiniai*, Chicago, 1972.

³ M. Bourdeaux, *Land of crosses. The struggle for religious freedom in Lithuania 1939-1978*, Devon, 1979.

⁴ T. Remeikis, *Oposition to soviet rule in Lithuania 1945-1980*, Chicago, 1980.

⁵ S. Sužiedėlis, *The Sword and the Cross. A history of the Church in Lithuania*, Huntington, 1988.

⁶ *Krikščionybė Lietuvoje*, Chicago, 1997.

⁷ *Žudikai Bažnyčios prieglobstyje*, red. B. Baranauskas ir G. Erslavitė, Vilnius, 1960 (1 leidimas), 1962 (2 leidimas).

⁸ J. Aničas, *Socialinis politinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvoje 1945-1952 m.*, Vilnius, 1971.

⁹ *Ibid.*, p.182.

¹⁰ J. Rimaitis, *Religion in Lithuania*, Vilnius, 1971.

Katalikų Bažnyčios gyvenimas rodomas pagražintai, neakcentuojamas sovietinės sistemos ir religijos nesuderinamumas. Reikia paminėti, kad sovietų okupuotoje Lietuvoje būta ir režimo nekontroliuojamų mėginimų aprašyti bei analizuoti antireliginę politiką. Aštuntajame dešimtmetyje aktyvus disidentinio sąjūdžio dalyvis V. Skuodis pogrindžio sąlygomis sugebėjo parengti išsamią studiją, kurioje apžvelgė ateistinę literatūrą, pasirodžiusią Lietuvoje iki 1976 m. Tai labiau bibliografinio pobūdžio darbas, pateikiantis tyrinėtojams daug kiekybinių duomenų apie ateistinės literatūros leidimo mastą tam tikrais laiko tarpniais ir jos temas. Ši studija buvo išleista tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę¹¹.

Žlugus sovietų režimui, susidarė palankios aplinkybės netrukdomam okupacijos laikotarpio istoriniam vertinimui: 1) nebeliko išorinės politinės cenzūros; 2) tapo prieinami slapti sovietų valdžios organų archyviniai dokumentai; 3) atsirado poreikis istoriniam žvilgsniui į praėjusią epochą. Sovietų režimo vykdytas Katalikų Bažnyčios persekiojimas taip pat tapo viena iš populiariausių temų. Natūralu, kad pirmiausia pasipylė srautas straipsnių periodiniuose leidiniuose apie represijas prieš dvasininkus, bažnyčių uždarinėjimą, tikinčiųjų pasipriešinimą¹², skelbtos įdomiausių šaltinių publikacijos, parengta keletas populiaraus pobūdžio (ne mokslinių) knygų¹³. Tuo tarpu pirmi moksliniai sovietų valdžios antireliginės politikos tyrinėjimų rezultatai buvo paskelbti tik antroje dešimtojo dešimtmečio pusėje¹⁴. Jiems būdingi bruožai: 1) gausus sovietų valdžios institucijų archyvinių dokumentų panaudojimas; 2) Bažnyčios praradimų dėl sovietų valdžios vykdytos politikos akcentavimas; 3) kontekstualumo trūkumas, t. y. atskiri naujausios Bažnyčios istorijos etapai ar aspektai nesiejami su bendra Bažnyčios istorijos raida, sovietinės sistemos analize, kitais, vienalaikiais Lietuvos istorijos įvykiais, nėra palyginimo su kitų panašaus istorinio likimo kraštų religinių institucijų patirtimi.

Rengiant išvadas konkreči antibažnytinės veiklos praktika, aprašomi įvykiai bus stengiamasi sieti su bendra Sovietų Sąjungos vidaus bei užsienio politikos raida, sovietinės visuomenės

¹¹ V. Skuodis, *Dvasinis genocidas Lietuvoje*, Vilnius, 1996.

¹² B. Kašelionis, Ką baugino bažnyčios, *Apžvalga*, 1992 gruodžio 4-10 d.; N. Gaškaitė, Tebūnie Dievo valia, *Naujasis dienovidis*, 1994 sausio 21d.; A. Kašėta, Dvasininkijos aukos pokario metais, *XXI amžius*, 1994 vasario 11, 16 d.; I. Bogomolovaitė, D. Stancikas, Vysk. V. Borisevičiaus tardymas ir žūtis, *XXI amžius*, 1994 spalio 21 d.; V. Ardžiūnas, Nešvarios paslapties našta (apie kandidatų į seminariją sovietų laikais verbavimą), *Lietuvos aidas*, 1995 vasario 7 d.; V. Pšibilskis, Byla dėl Vilniaus arkikatedros 1949-1956 m., *Kultūros barai*, 1995, Nr.5, P.67-71.

¹³ B. Puzinavičius, Ketinimai steigti autokefalinę „katalikų“ bažnyčią, Tautos atmintis, 1997, nr.2, p.51-54; Spengla V., „Akiplėša“. KGB kova prieš Bažnyčią, Vilnius, 1996; Spengla V., Atlikėpareigą. Vyskupai KGB (NKGB, MGB) kalėjimuose, Vilnius, 1997.

¹⁴ R. Laukaitytė, Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, p.178-197; A. Streikus, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotas pasipriešinimo sąjūdis Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, nr.2, p. 32-37; K. Misius, Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais, *LKMA metraštis*, 1998, t.12, p.84; A. Streikus, The Resistance of the Church to Soviet Regime from 1944 to 1967, in *The Anti-Soviet Resistance in the*

Sėkmingai analizuoti sovietų valdžios antireliginę politiką leidžia ir pakankamai gausūs pirminiai istoriniai šaltiniai, kuriuos galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: 1) sovietų valdžios institucijų, planavusių ir vykdžiusių antibažnytinę politiką, archyviniai dokumentai; 2) Bažnyčios aplinkoje atsiradę epochos liudijimai.

Rengiant išvadas bus naudojamosi Religinių kultūrų reikalų tarybos (toliau RKRT) dokumentais, kurie saugomi Rusijos Federacijos valstybiniame archyve³⁰. Tai šios Tarybos ataskaitos ir pranešimai SSRS MT, posėdžių protokolai, pokalbių su valdžios pareigūnais ir religinių organizacijų atstovais stenogramos. RKRT įgaliotinio Lietuvoje archyvinis fondas yra išsibarstęs dviejuose archyvuose. Lietuvos valstybiniame visuomeninių organizacijų archyve saugomi įgaliotinio susirašinėjimo su LKP CK bei kitomis partijos struktūromis dokumentai³¹. Vertingų dokumentų šia tema yra ir tame pačiame archyve saugomame vadinamajame "Ypatingajame aplanke", kuriame buvo kaupiami ypač slapti su LKP CK veikla susiję dokumentai. Kita įgaliotinio archyvinio fondo dalis yra Lietuvos centriniame valstybės archyve: susirašinėjimo su RKRT Maskvoje, LSSR MT ir kitomis sovietinės valdžios instancijomis dokumentai, įvairi informacinė įgaliotinio medžiaga³². Iš sovietų saugomo dokumentų svarbiausi yra skyrių, kurie tiesiogiai kontroliavo ir stengėsi įtakoti religinių konfesijų veiklą, informaciniai pranešimai³³, sektų dvasininkų operatyvinės įskaitos bylos³⁴ bei nuteistųjų tardymo bylos³⁵. Operatyvinio sekimo bylose randame specifinę dokumentų grupę, t.y. agentų pranešimus. Šaltinio vidaus kritikos požiūriu į juos reikia žiūrėti labai atsargiai, nes agentai, konkrečiu atveju - daugiausia kunigai, dažnai iškraipydavo (sąmoningai ar nesąmoningai) informaciją arba jų informacijos šaltinis, žinodamas apie jų bendradarbiavimą, pateikdavo klaidinančią informaciją. Todėl, kiek buvo įmanoma, stengtasi lyginti agentų pateiktą informaciją su kitų šaltinių duomenimis. Žinoma, minėta taisyklė taikyta ir kitiems sovietinės valdžios dokumentams.

Informatyviausias antrosios grupės šaltinis - 1972-1989 m. pogrindyje išleisti 81 *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos* numeriai³⁶ bei kiti pogrindžio religinės pakraipos periodiniai leidiniai. Juose galima rasti gausybę sovietų valdžios vykdyto tikinčiųjų diskriminavimo, jų pasipriešinimo faktų, sovietų valdžios ir Bažnyčios santykių vertinimų. Vertingi yra ir nagrinėjamų įvykių tiesioginių liudininkų, dvasininkų kan. J.Stankevičiaus, kan. J. Juodaičio, prel. S. Kiškio, kan.

³⁰ Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau RFVA), f.6991, ap.3.

³¹ Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau LVOA), f.1771, ap.11, 92, 108.

³² Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau - LCVA), f.R-181, ap.1, ap.3..

³³ LYA, f.K-1, ap. 3, 10, 14, 15.

³⁴ Ibid., ap.45.

³⁵ Ibid., ap. 58. 2000 m. Lietuvos katalikų mokslo akademija išleido dokumentų rinkinį *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, parengtas pagal 1945-1947 m. represuotų Lietuvos vyskupų archyvinės tardymo bylas.

P. Raudos³⁷ atsiminimai, suteikiantys galimybę ne tik pamatyti konkrečią personalinę dramatiškų įvykių patirtį, bet ir alternatyvą ideologizuotiems bei dažnai neatspindintiems tikrovės sovietinės valdžios dokumentams.

---

³⁶ Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika, Chicago, t. 1-10.

³⁷ J. Stankevičius, *Mano gyvenimo kryžkelės*, rankraštis (aut. archyvas); 1965; J. Juodaitis, *Praeities šešėliai*, rankraštis (VU Bažnyčios istorijos kabinetas); S. Kiškis, *Aš padarysiu jus žmonių žvejais*, K., 1994; P. Rauda, *Nežinomi Tavo, Viešpatie, keliai*, Vilnius, 2000.

Išvados

1. Naujos religinio gyvenimo kontrolės institucijos.

SSRS - Vokietijos karo metais paaiškėjo, kad, nepaisant sovietų režimo vykdytų radikalių religinės veiklos suvaržymų, religinės organizacijos išsaugojo didžiulį socialinį autoritetą. Tai paskatino sovietų režimo vadovus pristabdyti tiesmuką, atvirą religijos persekiojimą ir atsisakyti planų per trumpą laiką ją visiškai sunaikinti. Buvo suaktualinti kiti religinės politikos metodai ir uždaviniai: religinių institucijų veiklos, retai peržengiančios liturginės praktikos rėmus, kontrolė ir jų paramos valdžios vykdytai politikai užsitikrinimas. Tai turėjo padaryti naujos sovietų valdžios institucijos: 1943 m. rugsėjo 4 d. įkurta Rusijos Stačiatikių Bažnyčios reikalų taryba prie SSRS LKT (toliau RSBRT) ir 1944 m. gegužės mėn. - RKRT. Nors J. Stalinas RSBRT vadovui, saugumo pulkininkui G. Karpovui¹, pavedė būti tarpininku tarp vyriausybės ir RSB, praktiškai šios institucijos vadovas, panašiai kaip oberprokuroras caro administraciniame aparate, vadovavo RSB dvasinei vadovybei. RKRT turėjo kontroliuoti kitų Sovietų Sąjungos teritorijoje veikusių religinių konfesijų veiklą, jos pirmininku buvo paskirtas G. Karpovo pavaduotojas saugumo organuose I. Polianskis. Šių institucijų atsiradimas liudijo ne tik pragmatišką režimo siekį kontroliuojant religines institucijas panaudoti jas kaip režimo stiprinimo priemonę, bet ir išskirtinę RSB padėtį tarp kitų „religinių kultūr“. Oficialiai, aišku, nebuvo atsisakyta ir agresyvių bolševikų ideologijos antireliginių tikslų, tačiau jų nebebuvo siekiama atvirai naudojant valdžios prievartos aparatą.

1944 m. pabaigoje - 1945 m. pradžioje ir Lietuvoje buvo paskirti RSBRT ir RKRT įgaliotiniai, kurie turėjo vietoje koordinuoti sovietų valdžios politiką religinių konfesijų atžvilgiu. Pagal bendrą taisyklęšios pareigos buvo patikėtos čekistinio darbo patirtį turėjusiems pareigūnams: A. Gailevičiui (RKRT) ir A. Linevui (RSBRT). Įgaliotiniai, kaip ir kiti atsakingi LKT aparato pareigūnai buvo pavaldūs ir Lietuvos TSR marionetinėms valdžios struktūroms ir Tarybų vadovybėms, o tai neretai sukeldavo interesų konfliktą. Iki 1953 m. ne mažiau svarbus, o kai kada ir lemiamas balsas, sprendžiant religinės politikos klausimus, priklausė sovietų saugumo organams. Todėl nuo 1945 m. LTSR MGB struktūroje taip pat atsirado atskiras poskyris, turėjęs kontroliuoti religinių organizacijų veiklą. 1946 - 1950 m. egzistavo net specialus savarankiškas „O“ skyrius, kurio pagrindinė užduotis buvo likviduoti Katalikų Bažnyčios pasipriešinimą sovietų režimo

---

¹ G. Karpovas saugumo organuose dirbo jau nuo 1922 m. 1941 m. jis buvo paskirtas SSRS NKVD Slaptosios politinės valdybos 4-ojo skyriaus, kurio vienas iš poskyrių turėjo kovoti prieš „bažnytininkų ir sektantų kontrevoliuciją“, viršininku. Paskirtas RSBRT pirmininku, jis neprarado pareigų ir NKVD.

nustatytiems religinio gyvenimo suvaržymams. Tačiau kaip ir anksčiau, svarbiausius klausimus sprendė ir minėtų institucijų sprendimus tvirtino atitinkamos komunistų partijos struktūros.

2. Konfesinių ir tautinių nesutarimų skatinimas.

Ypatingas sovietų valdžios priešiškus Katalikų Bažnyčiai dar labiau sustiprėjo, prasidėjus šaltajam karui. Vatikanas, kuris pirmaisiais pokario metais neslėpė savo susirūpinimo dėl komunizmo plitimo Europoje, tapo vienu iš didžiausių režimo priešų. Be to, sovietų režimas buvo labai nepatenkintas Katalikų Bažnyčios laikysena karo metais vokiečių užimtose teritorijose ir laikė ją galinga antisovietine jėga, trukdančia sovietizuoti okupuotas teritorijas. Tačiau antikatalikišką J. Stalino nuostatą paaiškina ne tik antikomunistinė Katalikų Bažnyčios centro pozicija, bet ir antireliginės politikos tikslai. Buvo aiškiai matyti, kad dėl centralizuotos Katalikų Bažnyčios, kurios vyriausios dvasinės ir administracinės vadovybės Kremlius negalėjo pasiekti, struktūros jai bus daug sunkiau nei RSB ar kitoms religinėms konfesijoms visiškai primesti režimo valią. Todėl siekiant įsitvirtinti Rytų ir Vidurio Europoje, sovietams būtinai reikėjo sumažinti didelę Katalikų Bažnyčios įtaką šiame regione.

Po to, kai Jaltos konferencijoje sovietams pavyko įtvirtinti savo interesų sferą Europoje, iškart pradėti rengti kovos prieš Vatikaną planai, sovietų propaganda popiežių paskelbė fašizmo gynėju. Iš pradžių sovietai tikėjosi Katalikų Bažnyčios įtaką reokupuotoje teritorijoje sumažinti, proteguodami RSB, kurios hierarchai ir eiliniai dvasininkai aktyviai pritarė valdžios vykdomai politikai, o režimas tuo metu jau pakankamai efektyviai kontroliavo jos veiklą. Vykdydamas 1945 m. kovo 17 d. J. Stalino patvirtintą RSB stiprinimo Ukrainoje, Baltarusijoje, Lietuvoje ir Latvijoje planą, RKRT pirmininkas I. Polianskis 1945 m. gegužės 8 d. atsiuntė direktyvą A. Gailevičiui, kurioje ragino remti stačiatikių misionierinę veiklą tarp katalikų ir steigti Lietuvoje stačiatikių brolijas. Tačiau A. Gailevičius suvokė, kad tokia taktika Lietuvoje, kur stačiatikiai buvo vien rusai, neturi jokių perspektyvų (žr. dok. nr. 4). Matyt, į įgalotinio samprotavimus buvo atsižvelgta, nes RSB protegavimas prieš Katalikų Bažnyčią Lietuvoje nebuvo toks radikalus, kaip planuota.

Nevengusiai viešai remti okupacinį sovietų režimą, RSB Lietuvoje 1944-1953 m. buvo sudarytos žymiai geresnės veikimo sąlygos nei Katalikų Bažnyčios. Pagal 1946 m. gegužės 29 d. priimtą SSRS MT nutarimą stačiatikių vienuolynams Moldavijos ir Pabaltijo sovietinėse respublikose buvo sudarytos privilegijuotos sąlygos: atleisti nuo patalpų nuomos mokesčių, galėjo naudotis žemės sklypais, vietos valdžios organams uždrausta juos uždaryti ar kitaip riboti jų veiklą. Todėl kai 1949 m. visi katalikų vienuolynai Lietuvoje buvo uždaryti, Vilniuje toliau veikė vienas

vyrų ir vienas moterų stačiatikių vienuolynai. Nors stačiatikių Vilniuje buvo keliskart mažiau nei katalikų, nuo 1949 m. čia veikė tiek pat cerkvių kiek ir bažnyčių. Pagyvinti RSB veiklą Lietuvoje turėjo ir 1946 m. „išimties tvarka“ į Vilniaus Šv. Dvasios stačiatikių vienuolyną sugrąžintos trijų šventųjų kankinių Jono, Antano ir Eustachijaus relikvijos², kurios šį vienuolyną padarė traukos centru maldininkams ne tik iš visos Lietuvos, bet ir kitų Sovietų Sąjungos regionų. Stačiatikiai raginti ir tiesiogiai kovoti prieš Katalikų Bažnyčią. Kaune sovietų saugumo organai ragino stačiatikius reikalauti, kad jiems būtų „grąžintas katalikų užgrobtas“ soboras (Įgulos bažnyčia. Sovietų valdžios reikalavimu Vilniaus ir visos Lietuvos stačiatikių arkivyskupas Kornilijus 1946 m. buvo davęs nurodymą popams pamoksluose pasisakyti prieš popiežių ir katalikų dvasininkus. Jį pakeitęs arkivyskupas Fotijus atšaukė šį nurodymą tik 1949 m. pradžioje. Tiesa, nepaisant pastangų palaikyti vykdančius Kornilijaus nurodymą popus, MGB buvo priversta konstatuoti, kad dauguma jų vengė kurstyti tikinčiųjų neapykantą Katalikų Bažnyčiai³.

RSB stiprinimas Lietuvoje, kurio iniciatyva akivaizdžiai priklausė Maskvai, ne visuomet patiko vietiniams kolaborantams. Viena vertus, tai nesiderino su kovos prieš „religinius prietarus“ principais. Antra, diskreditavo vietos valdžios pastangas parodyti save kaip lietuvių tautos interesų gynėją. Todėl neretai RSB protegavimo tendencijai buvo priešinamasi. Pavyzdžiui, LSSR vadovai sutrukdė atidaryti Vilniuje stačiatikių seminariją. Ne taip gerai LSSR valdžiai sekėsi apkarpyti kitas stačiatikių bažnyčios privilegijas: nepavyko padidinti mokesčių vienuolynams (žr. dok. nr. 19), uždaryti didžiuosiuose miestuose nors kelias cerkves.

Ir Lietuvos sentikiams sovietų valdžia iš pradžių buvo santykinai palanki (žr. dok. nr. 5). Pagrindinė to priežastis buvo aiškiai deklaruota jų parama sovietų režimo politikai: 1948 m. gegužės 5 d. Lietuvos sentikių dvasinis tribunolas, posėdžiavęs Vilniuje, paskelbė, kad sentikiai pripažino ir toliau pripažįsta sovietų valdžios dieviškąją kilmę. Be to, jie taip pat kaip stačiatikiai paklusniai vykdė visus sovietų valdžios reikalavimus, susijusius su religinio gyvenimo kontrole. Dėl to RKRT pritarė, kad Vilniuje veikusiai sentikių aukščiausiajai tarybai (toliau SAT) būtų leista spausdinti kalendorius, nurodė įgaliotiniui įregistruoti visas Lietuvos sentikių bendruomenes. Tačiau parama sentikiams taip pat nelabai patiko vietos valdžiai. Anot vėlesnio RKRT įgaliotinio B. Pušinio, sentikių bažnyčia nors ir remia sovietų valdžios politiką, tačiau yra „konservatyviausia ir fanatiškiausia“ konfesija⁴. LSSR valdžia nepritarė ir tam, kad SAT taptų visos Sovietų Sąjungos sentikius vienijančiu centru.

² 1915 m. jos buvo išvežtos į Maskvą, kur nuo 1918 m. saugotos komunalinio ūkio muziejuje.

³ LSSR MGB Kauno miesto skyriaus ataskaita apie darbą tarp dvasininkų 1946 m. lapkričio mėn., *ibid.*, b.56, l.57.

⁴ RKRT įgaliotinio ataskaita apie darbą 1949 m. I ketvirtį, LCVA, f.R-181, ap.3, b.22, l.16.

Sovietų valdžia Lietuvoje ne tik stengėsi sustiprinti tradicinį priešišumą tarp stačiatikių ir katalikų, bet ir pasinaudoti tarp lenkų ir lietuvių buvusią įtampą pačios Bažnyčios viduje. Tokią taktiką pirmasis pasiūlė SSRS NKGB įgaliotinis Lietuvoje, generolas I. Tkačenka (žr. dok. nr. 2). Jo pasiūlytas planas buvo įvykdytas jau 1945 m. pradžioje: suimtas Vilniaus arkivysk. R. Jalbžykovskis ir kurijos kancleris A. Savickis, kurie vėliau buvo deportuoti į Lenkiją; LSSR MT 1945 m. vasario 9 d. priėmė nutarimą, pagal kurį oficialiai veikti leista tik Kauno kunigų seminarijai, todėl visos kitos dvasinės seminarijos, taip pat ir Vilniaus kunigų seminarija, kurioje mokėsi beveik vien lenkų tautybės klierikai, turėjo būti uždarytos; Vilniaus arkivyskupijos valdymą perėmęs arkivysk. M. Reinys buvo verčiamas liudyti prieš arkivysk. R. Jalbžykovskį.

3. Sovietų valdžios pastangos sukurti tautinę katalikų bažnyčią Lietuvoje.

Suvokdama, kad Lietuvoje RSB turi ribotas galimybes konkuruoti su Katalikų Bažnyčia, sovietų valdžia stengėsi izoliuoti Katalikų Bažnyčią nuo Vatikano, sukurti autokefalinę bažnyčią. RKRT ir vietos valdžios požiūriu, tai turėjo būti viena iš svarbiausių antibažnytinės politikos akcijų. Visų pirma, ryšių su Roma nutraukimas būtų labai sumažinęs Bažnyčios autoritetą, ją suskaldęs, o tai gerokai palengvintų visuomenės ateizavimo užduotį. Antra, hierarchinės struktūros suardymas režimui būtų atvėręs daugiau galimybių daryti įtaką Bažnyčios valdymui. Tačiau nepaisant įvairių sovietų valdžios struktūrų konsensuso dėl tautinių katalikų bažnyčių kūrimo taktikos, Lietuvoje šis darbas vyko gana vangiai. LSSR MGB ir RKRT įgaliotiniui nesisekė rasti pakankamai autoritetingų dvasininkų, kurie išdrįstų pareikšti nepaklusnumą popiežiui. 1949 m. rudenį, nepaisant grasinimų ir šantažo, protestą prieš tų pačių metų liepos 13 d. paskelbtą popiežiaus dekretą apie katalikų, bendradarbiaujančių su komunistais, atskyrimą nuo Bažnyčios pasirašė tik 108 iš 933 kunigų, tarp kurių nebuvo nei vieno vyskupijos valdytojo ar didesnį autoritetą turėjusio dvasininko. Nei pasirašiusių pavardės, nei parašų rinkimo būdas netenkino aukštesnių sovietų valdžios institucijų (žr. dok. nr. 17). Be to, kaip matysime vėliau, iki 1949 m. Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierachų pasipriešinimas valdžiai iš esmės buvo palaužtas, todėl Bažnyčios skaldymo darbas nebebuvo toks aktualus. 1949 m. tautinės bažnyčios kūrimo darbai laikinai buvo sustabdyti.

Nors sovietų režimui taip ir nepavyko sukurti tautinės bažnyčios, Lietuvos dvasininkai oficialiai negalėjo turėti jokių ryšių su visuotinės Bažnyčios centru. Bet kokie bandymai be valdžios žinios susisiekti su šv. Sostu buvo vertinami kaip „šnipinėjimas Vatikano naudai“, o ryšininkai negailestingai baudžiami. Pavyzdžiui, kun. P. Račiūnas MIC už tai, kad 1947 m. pavasarį Maskvoje susitiko su JAV atstovybės kapelionu ir vienintelės tuo metu Maskvoje veikusios

katalikų bažnyčios klebonu A. Laberžė⁵, kuriam papasakojo apie Bažnyčios patiriamus sunkumus sovietų okupuotoje Lietuvoje ir prašė tarpininkauti gaunant popiežiaus leidimą konsekruoti Lietuvai naujus vyskopus, kaip „Vatikano agentas“ buvo nuteistas 25 metams Sibiro lagerių⁶.

4. Religinių institucijų vadovybės pakeitimas.

Tautinės bažnyčios idėjos buvo atsisakyta ir dėl to, kad iki 1949 m. sovietų valdžios organai privertė Katalikų Bažnyčios hierarchus paklusti savo valiai. 1944 m. į Lietuvą grįžęs sovietų režimas pirmiausia stengėsi nukreipti religinių institucijų socialinį autoritetą stipriai visuomenės opozicijai slopinti. Iš vyskupų ir kunigų jau nuo 1945 m. vasaros buvo reikalaujama viešai pasisakyti prieš ginkluotą pogrindį, paraginti žmones paklusti naujai tvarkai. Nesutinkantys bendradarbiauti negailestingai represuoti: 1946 m. suimtas ir nuteistas sušaudyti Telšių vyskupas V. Borisevičius, jo padėjėjas, vyskupas P. Ramanauskas nuteistas 10 metų kalėti pataisos darbų lageryje, o Kaišiadorių vyskupas T. Matulionis ir Vilniaus arkivyskupas M. Reinys 7 metus ypatingajame Vladimiro kalėjime.

Sovietų saugumo organai stengėsi sudaryti sąlygas, kad juos pakeistų dvasininkai, kurie sutiko viešai pasisakyti prieš ginkluotą pogrindį ir atvirai nesipriešino sovietų valdžios vykdytiems religinio gyvenimo apribojimams, taip tikėdamiesi apsaugoti Bažnyčią nuo tolesnių represijų. Tokios nuostatos valdžios atžvilgiu būtinybę ypač aktyviai įrodinėjo po prel. St. Jokūbausio mirties 1947 m. vasario mėn. Kauno arkivyskupijos valdytoju išrinktas kan. J. Stankevičius, kurį sovietų saugumas užverbavo dar 1946 m. ir ateityje planavo sudaryti sąlygas, kad jis vienas valdytų visas Lietuvos TSR teritorijoje buvusias vyskupijas (žr. dok. nr. 16).

Tačiau laikinai, kad nepakenktų kan. J. Stankevičiaus autoritetui ir galėtų jį patį geriau kontroliuoti, 1949 m. buvo nutarta palikti tris (vietoj buvusių 6) Lietuvos Katalikų Bažnyčios administracinius centrus. Propagandos tikslu paliktas laisvėje vienintelis vyskupas Lietuvoje, Panevėžio ordinaras K. Paltarokas, kuris taip pat pritarė sugyvenimo su sovietų valdžia nuostatai. Turėti atskirą administratorių sovietų valdžia leido ir Telšių vyskupijai, nes jos valdytoju kapitula išrinko kan. P. Maželį, kuris buvo slaptas sovietų saugumo bendradarbis⁷. Kan. J. Stankevičius ir kan. P. Maželis turėjo sekti vienas kitą bei kartu informuoti apie vysk. K. Paltaroką, o toks trikampis sudarė palankias sąlygas sovietų saugumui manipuluoti Bažnyčios hierarchais pagal savo

⁵ Prancūzų kilmės kunigas A. Laberžė į Maskvą atvyko 1945 m. spalio mėnesį. Apkaltinus šnipinėjimu Vatikanui ir JAV žvalgybai, 1949 m. sausio mėnesį buvo išsiųstas iš SSRS.

⁶ Kun. P. Račiūno baudžiamoji byla, LYA, f.K-1, ap.58, b.42424/3.

⁷ LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus pažyma prie agento „Neris“ 1949 m. gruodžio 21 d. pranešimo, LYA, f.K-1, ap.45, b.1272, l.207.

interesus. Visų kitų Lietuvos Katalikų Bažnyčios vyskupijų valdytojai buvo represuoti arba priversti atsisakyti savo pareigų.

Iki 1949 m. buvo atitinkamai sutvarkyta ir kitų Lietuvoje veikusių religinių konfesijų dvasinė vadovybė. 1948 m. suimtas ir ištremtas SAT pirmininkas I. Romanovas, jį pakeitė žymiai nuolaidesnis valdžios reikalavimams ir lengviau kontroliuojamas, senyvo amžiaus dvasininkas F. Kuznecovas. 1949 m. gruodžio mėn. buvo suimtas ir nuteistas iki tol atkakliai priešinęs liuteronų bažnyčių uždarinėjimui Lietuvos evangelikų liuteronų konsistorijos prezidentas E. Lejeris. Nauju prezidentu buvo išrinktas A. Baltris, kuris vengė konfliktų su valdžia, baimindamasis, kad tai gali baigtis visišku liuteronų bažnyčios sunaikinimu Lietuvoje⁸.

Savo ištikimybę režimui jo iškelti bažnyčių vadovai ir eiliniai dvasininkai turėjo patvirtinti dalyvavimu propagandinėse akcijose. Nuo 6-ojo dešimtmečio pradžios sovietų propagandos mašina ypač aktyviai kūrė taikingiausios pasaulio šalies, apsuptos karo ištroškusių imperialistų, įvaizdį, kuris turėjo maskuoti agresyvią SSRS užsienio politiką. Pradedant 1949 m. kasmet organizuotos respublikinės ir visasajunginės taikos šalininkų konferencijos, kuriose iš įvairių socialinių sluoksnių parinkti delegatai audringai vainodavo karo kurstytojus anglus ir amerikiečius bei garbindavo didžiausią taikdarį J. Staliną. Lietuvoje pasisakymai už taiką turėjo demoralizuoti ir miškuose likusius partizanus. Didžiausių Lietuvos religinių konfesijų vadovai dalyvavo ir kalbėjo įvairaus lygio taikos šalininkų konferencijose, kunigai dažnai sakydavo pamokslus taikos tema, kalbėdavo per radiją, jų straipsniai spausdinti laikraščiuose. Bažnyčios hierarchai ir kunigai taip pat vykdė sovietų propagandos uždavinį paneigti tvirtinimus, kad Sovietų Sąjungoje persekiojama religija. Pavyzdžiui, 1949 m. kovo 7 d. kan. J. Stankevičius per radiją perskaitė pranešimą „Katalikų Bažnyčia Lietuvos TSR“, kuriame tvirtino, kad Lietuvoje Katalikų Bažnyčia turi visiškai normalias veikimo sąlygas.

5. Radikalus religinio gyvenimo apribojimas 1948-1949 m. - forsutos Lietuvos sovietizacijos dalis.

Kai Lietuvos teritoriją užėmė į Vakarus skubantys sovietų armijos daliniai, Kremliaus požiūriu, ji vėl tapo integralia Sovietų Sąjungos dalimi, todėl Lietuvos vidaus gyvenimo tvarka anksčiau ar vėliau turėjo būti suvienodinta su sovietinės visuomenės modeliu. Tačiau greitai sovietizuoti Lietuvą trukdė stiprus gyventojų pasipriešinimas. Be to, 1944-1947 m. J. Stalinas, atrodo, dar nebuvo praradęs vilties išplėsti komunizmo įtaką ir už sąjungininkų armijas skyrusios demarkacinės linijos, todėl neforsavo sovietizacijos proceso sovietų armijos kontroliuojamoje

zonoje, kad neatbaidytų likusios žemyno dalies gyventojų. Dėl šių priežasčių Lietuvoje iki 1948 m. nebuvo įvykdyta žemės ūkio kolektyvizacija, didelė gyventojų dalis, nors formaliai ir nebebuvo privačios nuosavybės savininkai, tačiau realiai dar galėjo disponuoti savo ūkiais, o tai teikė ekonominę nepriklausomybę.

Katalikų Bažnyčiai taip pat neskubėta pritaikyti sovietinio „religinio kulto“ modelio. Viename iš pirmųjų savo raštų, išsiustų RKRT-ai, A. Gailevičius atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvoje Katalikų Bažnyčia gerai organizuota ir turi didelę įtaką: „80 procentų Lietuvos gyventojų yra katalikai, kurių didžioji dauguma - giliai tikintys valstiečiai“⁹. Sovietų režimas tikėjosi išnaudoti Bažnyčios autoritetą pasipriešinimui slopinti ir įvesti savo tvarką. Pernelyg skubotas religinio gyvenimo suvaržymas aišku nebūtų paskatinęs dvasininkų bendradarbiauti. Be to, Bažnyčios veikimo apribojimui būtų tekę skirti nemažai vietos valdžios dėmesio ir energijos, kurių dar reikėjo pasipriešinimui slopinti.

Prievartinė žemės ūkio kolektyvizacija, pirmieji masiniai trėmimai Lietuvoje prasidėjo 1948 m., kai pradėjo ryškėti ginkluoto pasipriešinimo, 1946-1947 m. pasiekusio aukščiausią tašką, atoslūgio tendencija. Su šiais įvykiais akivaizdžiai susijęs ir sovietų valdžios antibažnytinės politikos pasikeitimas Lietuvoje. Reikšmingu posūkiu tapo 1948 m. liepos 9 d. priimtas specialus LKP CK biuro nutarimas *Dėl partinės organizacijos uždavinių demaskuoti priešišką reakcinę katalikų dvasininkijos veiklą, įpareigojęs atitinkamas valdžios grandis užtikrinti religinių bendruomenių ir dvasininkų registraciją, užkirsti kelią organizuotam tikybės dėstymui, sustiprinti ideologinę indoktrinaciją, imtis priemonių prieš „antitarybinę“ kunigų veiklą*. Šis nutarimas aiškiai susiejo Katalikų Bažnyčios veiklą su opozicija režimui: „partinės organizacijos neįvertina to vaidmens, kuris priklauso katalikų dvasininkijai vykstančioje klasinėje kovoje, neretai antiliaudinę dvasininkijos veiklą vertina atsietai nuo buržuazinio-nacionalistinio pagrindžio veiklos“ (žr. dok. nr. 9). Su antireliginės politikos pobūdžio pasikeitimu buvo susijęs ir naujo RKRT įgaliotinio Lietuvai paskyrimas: Bažnyčios panaudojimo ginkluotam pasipriešinimui slopinti šalininką, saugumietį A. Gailevičių, šiame poste 1948 m. pakeitė radikalių pažiūrų ideologas ir senas komunistas B. Pušinis.

6. Religinių bendruomenių ir dvasininkų registracijos prasmė.

Pagal sovietinius įstatymus religinės bendruomenės (parapijos) galėjo funkcionuoti tik tuomet kai vietos valdžia įregistruodavo ne mažiau kaip 20 žmonių bendruomenės komitetą ir

⁸ A. Hermann, Atsinaujinimas ir reformų delsimas Lietuvos liuteronų bažnyčioje 1985-1995 m., *Naujasis Židinys-Aidai*, 2000, nr.7-8, p.401.

⁹ A. Gailevičiaus 1944 12 27 raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap.3, b.1, l.1.

sudarydavo su juo sutartį, pagal kurią komitetas perimdavo naudotis nacionalizuotą kulto pastatą, įsipareigodavo mokėti mokesčius, rūpintis remonto darbais ir pan. Visi dvasininkai taip pat galėjo dirbti tik gavę iš RKRT įgaliotinio registracijos tam tikroje parapijoje pažymėjimą. Tokiu būdu sovietų valdžia galėjo efektyviai kontroliuoti parapijų tinklo tankumą ir kunigų paskirstymą. Be to, iš pasauliečių sudarytas parapijos komitetas, pagal valdžios planus, turėjo apriboti dvasininko vienvaldystę ir tapti kišimosi į vidinį parapijų gyvenimą instrumentu, nes komitetų narius tvirtino apskričių VK. Kad būtų galima efektyviau griauti Bažnyčios veiklą iš vidaus, LSSR MGB 1947 m. kovo 14 d. apskričių skyriams išsiuntinėjo direktyvą, kurioje buvo nurodyta aktyviai infiltruoti agentus į parapijų komitetus (žr. dok. nr. 8).

Ilgiausiai sovietų valdžios reikalavimą registruotis boikotavo Katalikų Bažnyčia. Siekiant paskatinti katalikų dvasininkus registruotis, 1948 m. vasarą buvo išjungta elektra visose Kauno bažnyčiose, kunigų seminarijoje bei kurijoje, LSSR MT priėmė nutarimą uždaryti 4 didžiausias Vilniaus bažnyčias (motyvas - jų parapijos nebuvo padavusios pareiškimų registracijai), iš užimamų patalpų iškeldintos Vilniaus ir Telšių kurijos, neturintiems registracijos pažymėjimų kunigams daugelyje vietų buvo panaikinta ir civilinė registracija, dėl ko jie taip pat neteko teisės į gyvenamąjį plotą. Pagaliau 1948 m. vasarą buvo panaikinta ir formali kliūtis registracijai: 1948 m. birželio 19 d. LSSR AT Prezidiumas priėmė nutarimą *Dėl maldos namų, vienuolynų ir religinių bendruomenių gyvenamųjų namų nacionalizavimo*. Tai privertė Bažnyčios hierarchus paklusti sovietų valdžios reikalavimams ir paraginti kunigus nebeboikotuoti registracijos.

Iki 1948 m. gruodžio 31 d. iš 711 LSSR teritorijoje iki tol veikusių katalikų bažnyčių jau buvo įregistruotos 677¹⁰. RKRT įgaliotinis atsisakė registruoti didžiuosiuose miestuose buvusias vienuolynų ir kai kurias parapijines bažnyčias. Pagal RKRT įgaliotinio duomenis 1948 - 1949 m. Lietuvoje oficialiai buvo uždarytos 36 katalikų bažnyčios ir koplyčios, iš jų Vilniuje 22, Kaune 9 (žr. dok. nr. 21). Tačiau šie duomenys nėra patikimi: į jo sudarytą oficialiai uždarytų bažnyčių sąrašą kažkodėl neįrašytos net 5 Vilniuje, 3 Kaune, 2 Šiauliuose ir 29 kitose vietovėse 1948-1949 m. nustojusios veikti bažnyčios ir koplyčios¹¹. Iš viso 1945-1952 m. Lietuvoje buvo uždaryta apie 90 bažnyčių, tačiau įgaliotinio dokumentuose minimos tik 49. Po šio bažnyčių uždarinėjimo vajaus Vilniuje liko tik 9 veikiančios katalikų bažnyčios, bet B. Pušiniui ir to buvo per daug, todėl jis į Maskvą nusiuntė planą, pagal kurį Vilniuje turėjo likti tik 5 bažnyčios¹². Įdomu, kad tarp jų buvo ir arkikatedra, apie kurią vos po kelių mėnesių, norėdamas RKRT įtikinti pritarti jos uždarymui,

¹⁰ R. Laukaitytė, *op. cit.*, p.188.

¹¹ Žr. K. Misiaus sudarytą 1945-1963 m. uždarytų bažnyčių ir koplyčių sąrašą, *LKMA Metraštis*, t.12, 1998, p.95-101.

B. Pušinis melagingai teigė, kad ten meldžiasi tik 10-20 senų moterėlių, todėl neįstengiama sumokėti mokesčių¹³.

Bažnyčiai pavyko išvengti galimų blogiausių registracijos pasekmių, nes dvasinė vyresnybė iki galo kontroliavo šį procesą. Kaip pažymėjo pats LSSR saugumo ministro pavaduotojas L. Martavičius, bažnytinių komitetų nariais tapo buvę vienuoliai, religinių brolijų nariai ir „fanatikai, aklaai vykdantys kunigų nurodymus“ (žr. dok. nr. 11). Todėl jie netapo efektyviu vidinio parapijos gyvenimo kontrolės instrumentu. Priešingai, iš dalies jie prisidėjo prie Bažnyčios modernizavimo, skatino pasauliečius aktyviau įsitraukti į Bažnyčios gyvenimą. Daug daugiau žalos Katalikų Bažnyčios ir kitų religinių konfesijų veiklai padarė sovietų valdžios įgyta galimybė reguliuoti dvasininkų paskyrimus. RKRT įgaliojinius aktyvesnius ir vengusius su valdžia bendradarbiauti dvasininkus paprastai registruodavo tik nuošaliuose ir mažose parapijose.

Registracijos dokumentų negavo ir dauguma Lietuvoje veikusių katalikų vienuolynų. Pagal Sovietų Sąjungoje galiojusius religinių susivienijimų įstatymus vienuolynai formaliai negalėjo egzistuoti, nes jų veikla tiesiogiai nebuvo susijusi su religinio kulto atlikimu. Anot sovietų propagandos, tai buvo „parazitiniai reakcinės pasaulėžiūros platinimo židiniai“. Iš pradžių buvo įregistruoti kelių didžiausių vyrų vienuolijų centriniai namai ir vienas moterų vienuolynas, tačiau vėliau ir šių vienuolynų gyventojai įvairiais pretekstais buvo priversti išsikeldinti. Vienuoliams kunigams nebuvo leista dirbti parapijų bažnyčiose, todėl jie buvo priversti rašyti pareiškimus, kad išstoja iš vienuolių. Taip 1949 m. Lietuvoje neliko legaliai veikiančių vienuolynų, tačiau gana greit sovietų valdžia įsitikino pasirinkusi neteisingą jų likvidavimo būdą, nes buvę vienuoliai ir ypač vienuolės toliau aktyviai veikė nelegaliai. Alternatyvių variantų autoriai numatė ištremti visus vienuolius iš Lietuvos arba izoliuoti juos keliuose didesniuose vienuolynuose, kur jie dirbtų žemės ūkio darbus.

Kitos religinės konfesijos, išskyrus žydų religines bendruomenes, per registracijos kampaniją nukentėjo ne taip smarkiai kaip Katalikų bažnyčia (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. RKRT įgaliojinius registruoti religinių konfesijų maldos namai ir dvasininkai 1951 m. sausio 1 d.

	Katalikai	Stačiatikiai	Sentikiai	Liuteronai	Reformatai	Baptistai	Adventistai	Judėjai
Maldos namai	670	57	47	33	5	7	5	2
Dvasininkai	750	49	51	6	4	3	2	2

Lentelė sudaryta pagal RKRT įgaliojinius parengtą statistinę suvestinę, LCVA, f. R-181, ap.3, b.25, l.134-135.

¹² 1949 m. kovo mėn. B. Pušinio parengta galimos bažnyčių dislokacijos Vilniuje vaizdinė schema, RFVA, f.6991, ap.3, b.494, l.76.

¹³ B. Pušinio 1949 m. spalio 18 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f.R-181, ap.1, b.31, l.65.

Preliminariais duomenimis 1948-1953 m. Lietuvoje oficialiai buvo uždarytos 4 mečetės, 3 stačiatikių cerkvės, 3 liuteronų kirchės ir 1 evangelikų reformatų maldos namai. Pateiktos lentelės duomenys patvirtina, kad sovietų režimas nevienodai traktavo ir mažas religines bendruomenes. Daug kur jų nariai negalėjo sudaryti dvidešimtuko, todėl įregistruoti atskiros parapijos negalėjo. Išimtyms buvo padarytos adventistams ir baptistams, tuo tarpu nedidelės tikinčių žydų bendruomenės Panevėžyje, Šiauliuose ir Klaipėdoje nesėkmingai bandė registruotis. Nesutikimą atidaryti sinagogą Šiauliuose B. Pušinis motyvavo tuo, kad ją atidaryti suinteresuoti tik spekuliantai, norintys gauti siuntinių iš Amerikos¹⁴. Tačiau iš tikrųjų judaizmo diskriminavimą, matyt, lėmė tuo metu sustiprėjusios sovietų režimo antisemitinės tendencijos.

Religinių bendruomenių bei dvasininkų registracija praktiškai reiškė ir tai, kad jie įsipareigojo paklusti sovietų valdžios nustatytiems pastoracinės veiklos suvaržymams. Iki tol nebuvo griežtai reglamentuota, kur dvasininkai gali atlikti religines apeigas, taip pat daugiau ar mažiau toleruota, kad jie katekizuoja vaikus. 1948 m. pasirašydami sutartis dėl naudojimosi maldos namais, parapijų komitetai įsipareigojo neleisti atlikti religinių apeigų savo bažnyčioje toje parapijoje neregistruotam dvasininkui, prižiūrėti, kad kunigas nepažeistų egzistavusių religinio kulto įstatymų, kurie, be kita ko, draudė kunigams mokyti vaikus religijos. Ir patys dvasininkai, gaudami registracijos pažymėjimą, įsipareigojo laikytis nustatytų taisyklių. Pagaliau 1948 m. rugsėjo 13 d. LSSR MT priėmė nutarimą *Dėl religinių bendruomenių registracijos ir draudimo vaikų grupes mokyti religijos* (žr. dok. nr. 7), kuriuo įpareigojo apskričių ir miestų VK pirmininkus prižiūrėti, kad religinio kulto tarnai nerengtų specialių pamaldų, susirinkimų ar būrelių vaikams ir jaunimui, o taip pat nemokytų vaikų tikybos.

1948 m. B. Pušinis kėsinosi ir į gausiai tikinčiųjų lankomas kalvarijas Vilniuje bei Žemaičių Kalvarijoje, motyvuodamas tuo, kad Kristaus kančių stotis žyminčios koplyčios pastatytos nacionalizuotoje žemėje, nėra perduotos pagal sutartį religinei bendruomenei religinėms apeigoms atlikti. Tačiau RKRT laiku sustabdė nekantrų savo įgaliotinį, pasiūliusi spręsti šia problemą ne formaliai, o atsižvelgus į politinį tikslumą, nes kalvarijų išsaugojimu „suinteresuoti ne tik katalikų dvasininkai, bet ir didelė masė tikinčiųjų, kurių religiniam jausmui kalvarijų uždarymas suduotų didelį smūgį“¹⁵.

7. Ekonominis spaudimas religinėms organizacijoms.

Nuo 1948 m. vasaros žymiai padidėjo ir ekonominis spaudimas religinėms organizacijoms. LSSR AT Prezidiumui priėmus nutarimą *Dėl maldos namų, vienuolynų ir religinių bendruomenių*

¹⁴ B. Pušinio 1948 m. spalio 22 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f.R-181, ap.1, b.22, l.64.

¹⁵ RKRT 1948 m. spalio 20 d. raštas B. Pušiniui, LCVA, f.R-181, ap.3, b.14, l.78.

gyvenamųjų namų nacionalizavimo, buvo nusavintos iki tol dar ne visur nacionalizuotos klebonijos, špitolės ir kitas nekilnojamas turtas, nors pagal įstatymus, registruotam parapijos komitetui nemokamam naudojimui turėjo būti palikti ne tik maldos namai, bet ir patarnautojams skirtas nedidelis gyvenamasis pastatas¹⁶. Tačiau paprastai vietos valdžios organai vengė palikti Bažnyčiai net ir mažiausius pastatus.

Kunigai buvo išvaryti iš buvusių klebonijų, jiems trukdyta apsigyventi arti bažnyčios, dažnai turėjo kilnotis iš vienos vietos į kitą. Iki 1948 m. pabaigos iš buvusių patalpų į žymiai prastesnes ir mažesnes turėjo išsikraustyti ir visų vyskupijų kurijos. Dvasininkai buvo priskirti laisvos profesijos žmonių kategorijai, todėl turėjo mokėti žymiai didesnius gyvenamųjų patalpų nuomos mokesčius: iki 9 m² po 3 rub. už vieną m², o kas daugiau po 6 rub. už vieną m², kai visi kiti mokėjo tik po 35 kap. Nors ir oficialiai už elektros energiją, naudojamą maldos namų reikmėms, buvo nustatytas kelis kartus didesnis apmokėjimo tarifas (1,65 rub. už kilovatvalandę), kai kur buvo reikalaujama dar žymiai daugiau (po 8-12 rub.). 1948 m. buvo atimti 1940 m. kai kur parapijoms palikti žemės sklypai iki 3 ha, paliekant teisę gauti tik 15 arų.

Dvasininkai už atliktas religines apeigas turėjo mokėti progresyvinį pajamų mokestį. Apskričių mokesčių skyriai, nepasitikėdami kunigų deklaracijomis apie pajamas už atliktas religines apeigas, patys ėmė nustatinėti nepagrįstai didelius mokesčius. Užverstas kunigų skundais dėl neteisingo pajamų mokesčio nustatymo ir pastoviai raginamas RKRT, B. Pušinis ėmė tarpininkauti, kad LSSR Finansų ministerija sutramdytų pernelyg energingus savo tarnautojus. Tačiau kai 1951 m. kan. J. Stankevičius pasiūlė, kad kunigams iš parapijos kasos būtų mokami fiksuoti atlyginimai ir jų pajamų mokestis būtų apskaičiuojamas kaip ir visų tarnautojų¹⁷, RKRT apsimetė nesupratusi šio pasiūlymo esmės, nors taip tik būtų priartėta prie sovieto valdžios idealo, kad dvasininkas yra parapijos komiteto samdomas tarnautojas.

Panašaus pobūdžio prieštaravimų turėjo ir kitos prievolės, kurių iš Bažnyčios reikalavo sovietų valdžia. Nors bažnyčios parapijoms buvo perduotos nemokamai naudotis, reikėjo mokėti nemažus pastatų, žemės, ant kurios stovėjo pastatas, nuomos ir draudimo mokesčius. Tačiau kai 1952 m. sudegė Pašvintinio bažnyčia, LTSR Valstybinio draudimo valdyba atsisakė kompensuoti žalą parapijos komitetui, motyvuodama tuo, kad draudimo atlyginimas už gaivalinių nelaimių sunaikintą turtą visais atvejais priklauso turto savininkui, šiuo atveju rajono VK. Draudimas jam

¹⁶ Rusų kalba rašytuose sovietų valdžios dokumentuose jis įvardijamas „storožka“ ir turėjo būti ne didesnis nei 70 m² gyvenamojo ploto. Lietuvių kalba rašytuose dokumentuose jis dar vadinamas ir špitole, nors šio termino prasmė nėra adekvati rusiškam atitikmeniui.

¹⁷ Kan. J. Stankevičiaus 1951 m. lapkričio 20 d. raštas RKRT įgaliotiniui Lietuvos TSR, LCVA, f.R-181, ap.1, b.61, l.54.

būtų išmokėtas tik tuo atveju, jeigu būtų nuspręsta atstatinėti bažnyčią¹⁸. Be to, galima teigti, kad Katalikų Bažnyčios pajamos buvo apmokestintos kelis kartus, nes klebonas dažniausiai iš savo pajamų ne tik mokėjo minėtus mokesčius už bažnyčios pastatą, bet ir atlyginimus tarnams (vargoninkui, zakristijonui, valytojoms), kurie taip pat buvo apmokestinti.

8. Laisvo naujų dvasininkų parengimo trukdymas.

Siekdama kuo greičiau ateizuoti visuomenę, sovietų valdžia ne tik siaurino veikusių maldos namų tinklą bei pastoracinės veiklos erdvę, bet ir neleido laisvai rengti naujus dvasininkus. Vokiečių okupacijos metais Lietuvoje veikė katalikų kunigų seminarijos Kaune, Vilniuje ir Telšiuose. Sovietams reokupavus Lietuvą, kaip jau buvo minėta, leista veikti tik vienai katalikų kunigų seminarijai Kaune. Didžiąjai daliai uždarytos Telšių kunigų seminarijos auklėtinių persikėlus į Kauną, 1946/1947 mokslo metus čia pradėjo net 350 klierikų. Tačiau jau 1949 m. dėl valdžios suvaržymų seminarijoje liko tik 48 klierikai (žr. dok. nr. 19). Siekdama apriboti seminarijos veiklą, valdžia dar 1945 m. atėmė buvusį jos pastatą ir vėliau visą laiką trukdė seminarijai įsikurti reikalingose normaliam jos veikimui patalpose. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje būta planų ir iš vis uždaryti seminariją¹⁹.

Sovietų valdžia kišosi ir į vidinį seminarijos gyvenimą. Ši tendencija ypač sustiprėjo nuo 1950 m., kai laikinai atidėjus visiško Bažnyčios sunaikinimo planus, pagrindinis dėmesys buvo sutelktas atvirai nematomam ardomajam darbui. Bažnyčios ateitis labai priklausė nuo būsimų kunigų parengimo kokybės, todėl sovietų valdžia įvairiais būdais stengėsi nustumdyti mokymo ir auklėjimo lygį seminarijoje. 1950-1953 m. buvo represuoti seminarijos profesoriai, kurie toliau rengė klierikus būti ištikimais Bažnyčios tarnais ir išdrįsdavo kritikuoti sovietų valdžios vykdomą antibažnytinę politiką: seminarijos rektorius A. Vaitiekaitis (šias pareigas ėjo nuo 1947 m.), profesoriai J. Grubliauskas, A. Kruša, žymus tarpukario Lietuvos katalikų filosofas ir ateitininkų organizatorius prel. P. Kuraitis. Iš seminarijos valdžios reikalavimu taip pat buvo atleisti keletas kitų patyrusių dėstytojų. Be to, seminarija buvo visiškai izoliuota nuo laisvojo pasaulio ir negalėjo gauti informacijos apie naujausius teologinės minties pasiekimus, Bažnyčios pastoracinės veiklos patirtį kitose šalyse. Seminarijos auklėtiniai mokėsi iš prieškarinio laikais parengtų vadovėlių.

Jau 1945 m. sovietų saugumo organai gavo įsakymą verbuoti ir infiltruoti agentus tarp seminarijos dėstytojų ir klierikų. Seminarijos auklėtinių verbavimui paprastai buvo panaudojami

¹⁸ LTSR Valstybinio draudimo valdybos 1952 m. balandžio 3 d. raštas B. Pušiniui, *ibid.*, b.65, 32-33.

¹⁹ RKRT skyriaus vadovo I. Karpovo ataskaita apie komandiruotę į Lietuvos TSR 1949 m. gegužės mėn., RFVA, f.6991, ap.3, b.495, l.70.

iškvietimai į karinį komisariatą sutvarkyti dokumentų²⁰, kur saugumo darbuotojai, grasindami susidoroti arba neleisti mokytis seminarijoje, stengdavosi išgauti pasižadėjimą bendradarbiauti. Tačiau net ir tokie metodai nedaug tepadėjo: 1948 m. kovo 1 d. tarp 150 klierikų buvo tik 3 sovietų saugumo informatoriai²¹.

9. Lietuvos dvasininkai - stalininės ksenofobijos aukos.

1944 - 1953 m. Lietuvoje buvo suimti ir nuteisti 362 katalikų kunigai, 8 sentikių nastavnikai, 4 stačiatikių popai ir 4 liuteronų pastoriai. Galima pritarti dr. R. Laukaitytės nuomonei, kad dauguma baudžiamųjų bylų kunigams buvo iškelta, siekiant susilpninti ir sukompromituoti Bažnyčią, o ne dėl to, kad jie realiai buvo įsitraukę į pogrindžio kovą²². Sovietų režimo ideologija dvasininkus priskyrė klasinių priešų stovyklai, religinių tiesų skleidimas buvo prilygintas ideologinei diversijai, antiliaudinei veiklai, nes tai esą stiprino buržuazijos pozicijas. Be to, pagal šią primityvią schemą dvasininkai ir tiesiogiai visuomet turėjo bendradarbiauti su tarybų liaudies priešais. Sovietų propaganda Lietuvoje 1944-1953 m. ypač aktyviai kūrė kunigo - nacių kolaboranto ir „buržuazinių-nacionalistų“ rėmėjo įvaizdį. Represinės struktūros turėjo pagrįsti šią tezę konkrečiais faktais. Tuo tikslu LKP CK bandė organizuoti net parodomuosius kunigų teismo procesus. Iš tikrųjų represuotų kunigų daugumą sudarė nenorėję susitaikyti su režimo įvestais Bažnyčios veiklos apribojimais arba atsisakę dirbti sovietų saugumui.

Represijos ir bendradarbių verbavimas buvo neatsiejamai susiję NKGB-MGB veiklos sritys. Iš pradžių, daugiausia per agentus, buvo renkama „kompromituojanti“ medžiaga, kuri vėliau buvo panaudojama šantažuoti dvasininkams. Išsigandę galimų represijų, dažniausiai buvo užverbuojami sekti konfratrams, o nepalūžusieji atsidurdavo lageryje. LSSR MGB „O“ skyrius, kontroliavęs religinių konfesijų veiklą, 1949 m. sausio mėn. turėjo 145 agentus bei informatorius, kurie sekė 201 asmens veiklą (žr. dok. nr. 13). Ypač radikalūs buvo vietos valdžios atstovai, siūlę visus kunigus įrašyti į buožių sąrašus ir juos ištremti²³. To nebuvo padaryta, tačiau į tremiamųjų sąrašus neretai pakliūdavo seminarijos klierikai, kurių šeimos buvo deportuojamos. Pavyzdžiui, vykdant vieną iš didžiųjų trėmimų akcijų „Vesna“, 1948 m. gegužės 22 d. buvo suimti ir ištremti 12 Kauno kunigų seminarijos auklėtinių²⁴.

²⁰ Dvasininkai ir seminarijos auklėtiniai buvo atleisti nuo karinės tarnybos, kad nedarytų neigiamos įtakos kariams.

²¹ LSSR MGB Kauno miesto skyriaus ataskaita apie darbą 1948 m. vasario mėn., LYA, f.K-1, ap.14, b.82, l.23.

²² R. Laukaitytė, *op. cit.*, p.196.

²³ RKRT įgaliotinio B. Pušinio 1951 m. lapkričio 27 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f.R-181, ap.3, b.27, l.61.

²⁴ LSSR MGB Kauno m. skyriaus ataskaita apie darbą tarp dvasininkų 1948 m. gegužės mėn., LYA, f.K-1, ap.14, b.73, l.61.

Represijos prieš dvasininkus nebuvo vien atsakas į jų opoziciją režimui, bet ir sudėtinė antireliginės veiklos dalis. Šią išvadą patvirtina faktas, kad katalikų kunigų teismų akivaizdžiai padaugėjo 1948-1949 m., t. y. tuomet, kai sovietų valdžia ėmėsi ryžtingų veiksmų įsprausti Bažnyčios veiklą į sovietinio religinio kulto modelio rėmus (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Statistiniai duomenys apie Lietuvoje 1944-1953 m. nuteistus katalikų kunigus.

Metai	1944	1945	1946	1947	1948	1949 ²⁵	1950	1951	1952	1953
Suimta kunigų	5	58	57	41	22	91	60	17	6	7

Lentelė sudaryta remiantis: LSSR MVD 1953 m. gegužės mėnesį parengta pažyma *Apie antisovietinę LSSR katalikų dvasininkijos veiklą*, Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-1, ap.10, b.151, l.198. (dok. nr. 20)

10. Prievartinė visuomenės ateizacija.

Sovietų Sąjungos konstitucija pripažino tik antireliginės propagandos laisvę. Visuomenė neteko galimybės laisvai susipažinti su religijos turiniu, nes dauguma religinių knygų buvo išimtos iš bibliotekų, o gauti leidimą spausdinti naujas buvo labai sunku. Sovietų valdžia kartais vienai ar kitai konfesijai leisdavo spausdinti tik liturginio ar siauro informacinio pobūdžio leidinius, kurių turinys buvo griežtai cenzūruojamas. Nuo 1944 m. vieninteliai religiniai spaudiniai buvo Katalikų Bažnyčios leisti liturginiai kalendoriai lotynų kalba, skirti kunigams, stačiatikių vyskupijos nereguliariai leistas informacinis biuletenis *Cerkovnaja kronika* ir sentikių kalendoriai. 1947 m. liturginį kalendorių katalikams buvo uždrausta leisti todėl, kad leidėjai atsisakė jį išversti į rusų kalbą, nors išversti lotyniškus liturginius terminus praktiškai buvo neįmanoma (žr. dok. nr. 5).

Tuo pat metu gausiai režimo finansuota ateistinė indoktrinacija nuolat stiprėjo. Be kelių šimtų ateistinių straipsnių (žr. 3 lentelę), 1944-1953 m. Lietuvoje buvo išleista 61 antireliginio turinio knyga, kurių bendras tiražas sudarė 230 000 egz.²⁶.

3 lentelė. 1945-1952 m. LTSR periodinėje spaudoje išspausdinti ateistiniai straipsniai.

	1945 m.	1946 m.	1947 m.	1948 m.	1949 m.	1950 m.	1951 m.	1952 m.	Iš viso
Straipsnių skaičius	0	4	47	100	222	116	169	113	771

Lentelė sudaryta pagal V. Skuodis, *op. cit.*, p.22-23.

Visa antireliginio turinio literatūra, išskyrus bendrus ateizmo metodikos ir religinės pasaulėžiūros klausimus, buvo nukreipta prieš katalikybę, daugiausia prieš atskirus dvasininkus (62 proc. 1948-1949 m. išspausdintų antireliginių straipsnių). Pagrindinė priežastis buvo tai, kad

²⁵ Didelį skirtumą tarp nuteistųjų skaičiaus 1948 ir 1949 m. galima paaiškinti tuo, kad nemaža dalis nuteistų 1949 m. buvo suimti dar 1948 m., atitinkamai dalis suimtųjų 1949 m., nuteisti tik 1950 m.

²⁶ V. Skuodis, *op. cit.*, p. 211.

Katalikų Bažnyčia atkakliausiai priešinosi religinio gyvenimo suvaržymams bei bandymams kontroliuoti jos vidaus gyvenimą. Dvasininkai dažniausiai kaltinti politiniu nelojalumu naujajai santvarkai. Antrą vietą pagal ateistinių straipsnių skaičių užėmė publikacijos, nukreiptos prieš popiežių ar Vatikaną. Tai irgi galima paaiškinti įtemptais SSRS-Vatikano santykiais ir antivatikaninėmis sovietų režimo nuostatomis.

Ateistinė visuomenės indoktrinacija buvo svarbi Lietuvos sovietizavimo proceso dalis. Tam mobilizuotos visos ideologinio poveikio priemonės: partinės bei komjaunimo organizacijos, mokykla, periodinių leidinių redakcijos, Rašytojų sąjunga, Politinių ir mokslinių žinių sklaidimo draugija, kuriai 1947 m. buvo perduotos formaliai uždarytos Kovingųjų Bedievių Sąjungos funkcijos. 1948 m. pradėta naudoti ir specifinė ateistinio poveikio priemonė: ekskunių vieši pasisakymai prieš religiją. Didžiausią atgarsį Lietuvoje sukėlė buvusio seminarijos dėstytojo, kun. J. Ragauskio pareiškimas apie pasitraukimą iš kunigų luomo, kurį iš anksto suorganizavo sovietų saugumo organai. Be to, jis greit buvo pasitelktas ateizmo propagandai ir važinėjo su paskaitomis po visą Lietuvą, rašė straipsnius periodinei spaudai. Kun. J. Ragauskio įtaka pirmajai sovietinės Lietuvos inteligentų kartai buvo nemaža, kadangi jo rašiniai ir kalbos buvo žymiai aukštesnio lygio nei dažnai primityvūs pirmųjų sovietinės Lietuvos ateizmo propagandistų išpuoliai prieš religiją ir dvasininkus.

Sovietų režimas ne tik maksimaliai suvaržė religinių tiesų sklaidimą, paleido masinės ateistinės propagandos mechanizmą, bet ir tiesiogiai vertė žmones elgtis prieš savo įsitikinimus. Iš mokytojų reikalauta, kad jie pamokose neigtų Dievo buvimą, kalbėtų prieš Bažnyčią ir kunigus, nelankytų bažnyčios. Tikinčių tėvų vaikai šantažuoti įsirašyti į pionierių ir komjaunimo organizacijas, kurių vienas iš svarbiausių uždavinių buvo antireliginė veikla (žr. dok. nr.3).

11. Tarpinstituciniai nesutarimai dėl antireliginės politikos pobūdžio.

Daugelis tyrinėtojų atkreipė dėmesį į dažnus nesutarimus tarp žemutinių ir jas kontroliavusių aukštesnių sovietų valdžios grandžių dėl antireliginės veiklos pobūdžio. Pastebėta taip pat, kad vietos valdžios organai labiau mėgo „intervencinius“ kovos su religija metodus. Norėdami įtikinti savo aukštesniems viršininkams ir parodyti, kad žmonių religingumas mažėja, vietos sovietų valdžios pareigūnai pasirinkdavo paprasčiausią ir iš pirmo žvilgsnio efektyviausią būdą - naikindavo institucines religijos formas. Ši taisyklė 1948-1949 m. pasitvirtino ir Lietuvoje.

Ypač tiesmukiška buvo apskričių bei valsčių sovietų valdžios pareigūnų ir kompartijos aktyvo antireliginė veikla, kuri nekėlė susižavėjimo net radikalumu garsėjusiam B. Pušiniui: dažni buvo atvejai kai prie pat bažnyčių statyti mikrofonai, per kuriuos Mišių metu leista tranki muzika;

reikalauta nerealių maldos namų draudimo ir pastatų mokesčių; kunigams neleista laikyti mišių; valdžios pareigūnai nutraukdavo pamaldas. Jiems suteiktą teisę išduoti leidimus parapijų komitetams rengti procesijas šventoriuje, pasikviesti gretimų parapijų kunigus į atlaidus vietos valdžios organai dažniausiai interpretavo kaip įgaliojimą savo nuožiūra pilnai reguliuoti religinių bendruomenių veiklą: pvz., leisti ar ne leisti skambinti bažnyčiose varpais, kunigui kalėdoti, kurti bažnyčių choras.

RKRT vadovybė taip pat ne visada pritarė radikaliems savo įgaliotinio antibažnytiniais veiksmais. Iš susirašinėjimo dokumentų matyti, kad Maskvai pirmiausia rūpėjo veiksminga religinių organizacijų veiklos kontrolė, o ne kuo greitesnis jų sunaikinimas (žr. dok. nr. 10). RKRT nuomone, „dirbtinis kulto atlikimo sustabdymas neišlaisvina žmonių sąmonės nuo religinių prietarų, o tik sukelia tikinčiųjų nepasitenkinimą“²⁷. Todėl ji nepritarė B. Pušinio 1949 m. vasarą vykdytai akcijai, kurios metu iš kunigų buvo masiškai atiminėjami registracijos pažymėjimai tam, kad po kurio laiko būtų galima uždaryti jų aptarnautas bažnyčias kaip maldos namus naudojamus ne pagal paskirtį (žr. dok. nr.14).

Įgaliotinio „neklusnumą“ galima paaiškinti ir neaiškiu jėgų išsidėstymu sovietų režimo viršūnėje. Jau nuo 1947 m. pavasario tarp VKP(b) CK propagandos ir agitacijos skyriaus, kurį palaikė iš Lietuvos neseniai grįžęs ir po A. Ždanovo mirties VKP(b) CK ideologijos sekretoriumi paskirtas M. Suslovas, iš vienos pusės, ir RSBRT bei RKRT vadovų iš kitos pusės, vyko kova dėl tolesnio religinės politikos kurso²⁸. Kiekviena pusė stengėsi gauti J. Stalino ir įtakingiausių Politbiuro narių paramą. 1948 m. rudenį buvo parengtas nutarimo *Dėl priemonių kaip sustiprinti mokslinių-ateistinių žinių propagandą* projektas, kuriame be kita ko buvo aštriai kritikuojamas RSBRT ir RKRT darbas, šie organai apkaltinti tuo, kad teikė paramą bažnytinėms organizacijoms ir taip prisidėjo prie religingumo padidėjimo. Iš esmės tai buvo „pragmatinės“ ir „intervencinės“ religinės politikos metodų kolizijos išraiška. Tačiau 1949 m. gegužės 13 d. tapo aišku, kad šį kartą nugalėjo „pragmatikai“, nes tą dieną J. Stalinas vetavo jam pateiktą nutarimo projektą.

Po tokio diktatoriaus verdikto B. Pušinio veiksmus pradėjo kritikuoti ir LSSR MGB vadovybė. Sovietų saugumo pareigūnams taip pat priimtinesnė buvo slapta ardomoji veikla, o ne atviras religinių organizacijų veiklos varžymas. RKRT 1949 m. rudenį net siūlė nušalinti B. Pušinį nuo RKRT įgaliotinio pareigų, tačiau aukščiausi LSSR vadovai sugebėjo apginti savo seną bendražygį, kurio veikimo metodai jiems iš esmės buvo priimtini. RKRT atstovai ir respublikos

²⁷ RKRT pirmininko pavaduotojo J. Sadovskio 1949 m. spalio mėn. parengti pasiūlymai dėl tolesnio darbo prieš katalikybę Lietuvoje būdų, RFVA, f.6991, ap.3, b.495, l.92.

²⁸ Т. Чумаченко, *op. cit.*, p.117.

vadovybė sutarė, kad užteks tik pamokyti RKRT įgaliotinį elgtis taktiškiau, laikinai sulėtinti religinių institucijų griovimą, o jų vidaus ardomąją veiklą palikti MGB kompetencijai²⁹. Todėl ir nuo 1950 m. kiek atlėgusį spaudimą Katalikų Bažnyčiai reikia vertinti tik kaip sovietų antibažnytinės politikos, kurios motyvai ir tikslai liko tokie pat, taktikos pokytį. RKRT įgaliotinio kritika, atrodo, tebuvo vienas iš būdingų sovietinei valdymo sistemai atvejų, kai atsakomybė už veiksmus, kurie sukeldavo visuomenės nepasitenkinimą, suverčiama tiesioginiams vykdytojams, kurie esą iškreipė tikrąją sovietų valdžios politiką. Kita vertus, B. Pušiniui iš tikrųjų priimtinesnis atrodė kompartijos aparate ir ypač Agitprope vyravęs „fundamentalistinis“ požiūris į religiją.

---

²⁹ RKRT pirmininko pavaduotojo J. Sadovskio ataskaita apie komandiruotą Lietuvos TSR 1949 m. spalio mėn., RFVA, f.6991, ap.3, b.495, l.92.

Trumposios išvados

SSRS - Vokietijos karo metu pasikeitė sovietų režimo vadovų požiūris į artimiausius religinės politikos tikslus. Iki tol vyravusį nusiteikimą per trumpą laiką visiškai sunaikinti religinį gyvenimą pakeitė pragmatinė nuostata, kad visiškai suvaržius religinių organizacijų pastoracinę veiklą ir efektyviai kontroliuojant jų dvasinę vadovybę, religiją galima panaudoti kaip vieną iš režimo legitimumo ramsčių. Viena iš šios metamorfozės išraiškų buvo 1943-1944 m. sukurtos naujos religinio gyvenimo kontrolės institucijos: RKRT ir RSBRT, turėjusios savo įgaliotinius kiekvienoje sąjunginėje respublikoje ir srityje.

Tačiau Katalikų Bažnyčia, kurios dvasinis centras buvo už Kremliaus įtakos sferos ribų ir, be to, garsiai kalbėjo apie komunizmo grėsmę krikščioniškai civilizacijai, primesti tokį veikimo modelį buvo sudėtinga. Todėl sovietų režimas 1939-1940 m. okupuotose teritorijose iš pradžių bandė panaudoti XIX-ame amžiuje caro administracijos jau išmėgintą religinės politikos ginklą: stačiatikybės protegavimą prieš Katalikų Bažnyčią. 1944-1953 m. RSB Lietuvoje buvo sudarytos žymiai palankesnės veikimo sąlygos nei kitoms religinėms konfesijoms. Vis dėlto, suvokdama, kad Lietuvoje, kur RSB priklausė nedidelis procentas vien rusų tautybės gyventojų, stačiatikybė turi ribotas galimybes konkuruoti su katalikybe, sovietų valdžia pirmiausia stengėsi izoliuoti Katalikų Bažnyčią nuo Vatikano, sukurti vadinamą tautinę bažnyčią. Tačiau neradusi pakankamai autoritetingų dvasininkų, kurie savanoriškai išdrįstų viešai deklaruoti nepaklusnumą popiežiumi, sovietų valdžia turėjo pasitenkinti tuo, kad Lietuvos Katalikų Bažnyčia prarado bet kokį ryšį su savo dvasiniu ir administraciniu centru.

Atsisakyti tautinės bažnyčios sukūrimo Lietuvoje planų sovietų valdžią paskatino ir tai, kad iki 1949 m. pavyko palaužti Katalikų Bažnyčios hierarchų pasipriešinimą religinio gyvenimo suvaržymams, o saugumo organai tikėjosi sukūrę palankias sąlygas manipuliuoti vyskupijų valdytojais pagal sovietų režimo interesus. 1948-1949 m. Lietuvos Katalikų Bažnyčia išoriškai įgavo ir kitus sovietinio religinio kulto bruožus. Panaudojus grubų spaudimą, katalikų parapijos ir dvasininkai buvo priversti registruotis sovietų valdžios įstaigose, taip bent jau oficialiai pakludami valdžios nustatytoms Bažnyčiai iš esmės nepriimtinioms religinio gyvenimo taisyklėms. Reikalavimas registruotis tapo efektyviu sovietų valdžios įrankiu reguliuoti vidinį religinių organizacijų gyvenimą. Be kita ko jis leido reguliuoti parapijų tinklo tankumą. Pirmiausia buvo kelis kartus sumažintas didžiuosiuose Lietuvos miestuose - Vilniuje ir Kaune, iki tol veikusių katalikų bažnyčių skaičius, vienuoliai turėjo prisitaikyti prie nelegalaus veikimo sąlygų. Kartu su registracijos kampanija buvo baigtas ir paskutinis religinių organizacijų ekonominio apribojimo

etapas: jos prarado paskutinį dar turėtą nekilnojamą turtą, dvasininkams nustatyti keliapakopiai diskriminaciniai mokesčiai, kurių konkretus apskaičiavimas paliktas vietos finansų skyrių savivalei.

Siekdamas sumažinti Katalikų Bažnyčios įtaką visuomenei, sovietų režimas 1944-1953 m. daugiausia energijos skyrė dvasininkams kompromituoti ir jų skaičiui mažinti. Pats radikaliausias valdžios naudotas būdas tai padaryti - politinių bylų sudarinėjimas ir atitinkamai sunkūs nuosprendžiai aktyvesniems arba nesutikusiems su režimu bendradarbiauti, nuo ko nukentėjo daugiau nei trečdalis Lietuvos kunigų. Žymiai daugiau įtakos Bažnyčios ateičiai turėjo sovietų valdžios trukdymai laisvai parengti naujus kunigus: reguliuota ne tik kandidatų atranka, jų kiekis, bet ir parengimo kokybė. Atskirų kunigų ar bendrai Bažnyčios dvasinės hierarchijos kompromitavimas buvo ir pagrindinė masinės ateistinės propagandos tema 1944-1953 m. Tuo tarpu religinės organizacijos neturėjo jokios galimybės atsakyti į dažniausiai neteisingus ateizmo propagandistų kaltinimus.

Vietiniai Lietuvos SSR vadovai, kurių dauguma kaip komunistų veikėjai subrendo, reflektuodami ikikarinę sovietų režimo antireliginę praktiką, ne visada suprato ar norėjo sutikti su pokariniam stalinizmui būdinga rafinuotesne religinės politikos taktika, kuri akcentavo slaptą ardomąjį darbą iš vidaus, o ne atvirą ir pernelyg skubotą institucinių religinio gyvenimo formų naikinimą. Šie požiūrių skirtumai buvo pagrindinė aiškiai išreikšto RKRT nepasitenkinimo savo įgaliotinio darbu Lietuvoje priežastis. Tačiau tai, kad, nepaisant aštrios kritikos, B. Pušinis sugebėjo išsaugoti RKRT įgaliotinio postą, tik patvirtina, kad skirtumai nebuvo esminiai ir nesuderinami.

Bibliografija

Knygos:

1. J. Anderson, *Religion, state and politics in the Soviet Union and successor states*, Cambridge, 1994.
2. J. Aničas, *Socialinis politinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvoje 1945-1952 m.*, Vilnius, 1971.
3. B. Bociurkiw, *The Ukrainian Greek Catholic church and Soviet state (1935-1950)*, Toronto, 1996.
4. B. Cywiński, *Ogniem probowanie: z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa, 1994, t. 1-2.
5. R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR, 1917-1939*, Lublin, 1997.
6. M. Bourdeaux, *Land of crosses. The struggle for religious freedom in Lithuania 1939-1978*, Devon, 1979.
7. Krikščionybė Lietuvoje, red. V. Vardys, Chicago, 1997.
8. R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, V., 1997.
9. A. Luukkanen, *The party of unbelief*, Helsinki, 1994.
10. A. Luukkanen, *The religious policy of the stalinist state*, Helsinki, 1997.
11. Misius K., Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais, *LKMA metraštis*, 1998, t.12, p.84.
12. Raišupis M., *Dabarties kankiniai*, Chicago, 1972.
13. P. Ramet, *Cross and Commissar: the politics of religion in E. Europe and the USSR*, Bloomington, 1987.
14. T. Remeikis, *Oposition to soviet rule in Lithuania 1945-1980*, Chicago, 1980.
15. Savasis J., *The war against God in Lithuania*, New York, 1966.
16. Skudis V., *Dvasinis genocidas Lietuvoje*, Vilnius, 1996.
17. Spengla V., *Atlikę pareigą. Vyskupai KGB (NKGB, MGB) kalėjimuose*, Vilnius, 1997.
18. H. Stehle, *Tajna dyplomacija Watykanu: Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)*, Warszawa, 1993.
19. H. Strods, *Latvijas Katolu Baznīcas vēsture 1075-1995*, Ryga, 1996.
20. Sužiedėlis S., *The Sword and the Cross. A History of the Church in Lithuania*, Huntington, 1988.
21. J. Talonen, *Church under the pressure of stalinism: the development of the status and activities of the Soviet Latvian Evangelical Church during 1944-1950, ?*
22. Vardys V., *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, New York, 1978.
23. *Žudikai Bažnyčios prieglobstyje*, red. B. Baranauskas ir G. Erslavaitė, Vilnius, 1960 (1 leidimas), 1962 (2 leidimas).
24. Д. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX в.*, Москва, 1995.
25. И. Осипова, „В звах своих скрой меня...” *Гонения на католическую церковь в СССР*, Москва, 1996.
26. Ì. Uęąšîñêcéé, *Šóññéqų išqáîñéqáíqų óąšéîáú išč Ñòqéćíá č Őšóúááá*, Москва, 1999.
27. Т. Чумаченко, *Государство, православная церковь, верующие 1941-1961 г.*, Москва, 1999.

Straipsniai:

1. I. Bogomolovaitė, D. Stancikas, Vysk. V. Borisevičiaus tardymas ir žūtis, *XXI amžius*, 1994 spalio 21 d.
2. B. Bociurkiw, The shaping of Soviet religious policy, in *Problems of Communism*, 1973 May-June.

3. N. A. Kašėta, Dvasininkijos aukos pokario metais, *XXI amžius*, 1994 vasario 11, 16 d.
4. Laukaitytė R., Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, p.178-197.
5. R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, V.,1997.
6. Misius K., Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais, *LKMA metraštis*, 1998, t.12, p.84.
7. G. Potašenko, Sentikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, nr.5, p.107-127. J.
8. B. Puzinavičius, Ketinimai steigti autokefalinę „katalikų“ bažnyčią, *Tautos atmintis*, 1997, nr.2, p.51-54;
9. V. Pšibilskis, Byla dėl Vilniaus arkikatedros 1949-1956 m. , *Kultūros barai*, 1995, Nr.5, P.67-71.
10. Streikus A., Lietuvos Katalikų Bažnyčia 1940-1990 m., *LKMA Metraštis*, 1999, t.XII, p.39-65.
11. A. Streikus, Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotas pasipriešinimo sąjūdis Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, nr.2, p. 32-37.
12. Streikus A., The Resistance of the Church to Soviet Regime from 1944 to 1967, *The Anti-Soviet Resistance in the Baltic States*, Vilnius 1999.
13. Streikus A., SSRS-Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945-1978 m., *Genocidas ir rezistencija*, 1999, nr.2, p.66-80.

Temos atskleidimui bei pagrindimui reikalingų dokumentinių šaltinių sąrašas:

1. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1944 m. rugsėjo 4 d. įsakymas NKGB miestų ir apskričių skyriams dėl agentūrinio-operatyvinio darbo tarp katalikų dvasininkų (LYA, f.K-1, ap.10, b.9, l.12).
2. Ištrauka iš SSRS NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. rašto VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui apie planus katalikų dvasininkijos atžvilgiu Vilniaus arkivyskupijoje (LYA, f.K-1, ap.10, b.12, l.18).
3. 1945 m. balandžio 7 d. vysk. T. Matulionio raštas LSSR švietimo liaudies komisarui dėl prievartinio moksleivių įrašymo į pionierių ir komjaunimo organizacijas (LCVA, f.R-181, ap.1, b.5, l.24-25).
4. RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR A. Gailevičiaus 1945 m. birželio mėn. (diena nenurodyta) visiškai slaptas raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui dėl antibažnytinės politikos strategijos (LCVA, f.R-181, ap.3, b.4, l.23-24).
5. RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR A. Gailevičiaus 1946 m. sausio mėn. (diena nenurodyta) raštas apie politikos sentikių ir katalikų atžvilgiu skirtumus (LCVA, f.R-181, ap.3, b.4, l.3).
6. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro D. Jefimovo specpranešimas SSRS NKGB 2-osios valdybos viršininkui gen. Fedotovui apie 1946 m. vasario 5 d. įvykusį sovietų valdžios atstovų susitikimą su Lietuvos vyskupais (LYA, f. K-1, ap.45, b.71, l.92).
7. LSSR MT 1948 m. rugsėjo 13 d. nutarimas *Dėl religinių bendruomenių registracijos ir draudimo vaikų grupes mokyti religijos* (LCVA, f.R-181, ap.3, b.33, l.25-26).
8. Ištrauka iš LSSR MGB Lazdijų apskrities skyriaus 1947 m. gegužės 5 d. parengto agentūrinių-operatyvinių priemonių plano kaip įterpti į parapijų komitetus agentus (LYA, f. K-1, ap.15, b.1578, l.35, 45-47).
9. LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. nutarimas *Partinės organizacijos uždaviniai, demaskuojant priešišką reakcinę katalikų dvasininkų veiklą* (LVOA, f.1771, ap.11, b.111, l.9-13).
10. RKRT pirmininko I. Polianskio 1948 m. spalio 16 d. raštas RKRT įgaliotiniui Lietuvos SSR B. Pušiniui apie jo klaidas (LCVA, f.R-181, ap.3, b.14, l.80-81).
11. LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1948 m. spalio 23 d. pažyma apie bažnyčių registraciją Lietuvoje (LYA, f.K-1, ap.10, b.58, l.1-10).
12. RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR B. Pušinio 1949 m. sausio 8 d. raštas Panevėžio vyskupui K. Paltarokui dėl religinės literatūros spausdinimo galimybių (LCVA, f.R-181, ap.1, b. 34, l.41).
13. 1949 m. vasario 21 d. parengta LSSR MGB „O“ skyriaus duomenų apie operatyvineis skaitą ir agentūrinį tinklą suvestinė (LYA, f.K-1, ap.10, b.83, l.27).

14. LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo 12 d. specpranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui V. Abakumovui ir LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui apie RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR B. Pušinio veiklą (LYA, f.K-1, ap.10, b.72, l.241-244).
15. RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR B. Pušinio 1949 m. rugsėjo 13 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui ir RKRT pirmininkui I. Polianskiui apie „pažangių kunigų kongresą“ (LCVA, f.R-181, ap.3, b.21, l.39).
16. LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1949 m. rugsėjo 20 d. pažyma *Apie priemones Panevėžio vyskupiją sujungti su Vilniaus arkivyskupija* (LYA, f.K-1, ap.10, b.72, l.279-280).
17. RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR B. Pušinio 1949 m. lapkričio 28 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui apie Lietuvos SSR vadovybės nesutarimus dėl antireliginės politikos pobūdžio (LCVA, f.R-181, ap.3, b.19, l.30-32).
18. RSBRT pirmininko V. Karpovo 1949 m. gruodžio 9 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui dėl stačiatikių vienuolynų padėties Lietuvos SSR (LCVA, f. R-754, ap.13, b.226, l.175).
19. RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR B. Pušinio 1951 m. lapkričio 12 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui apie Kauno kunigų seminarijos kontingento reguliavimą (LCVA, f.R-181, ap.3, b.27, l.62).
20. LSSR MVD 1953 m. gegužės mėn. (diena nenurodyta) pažyma *Apie antitarybinę LSSR katalikų dvasininkų veiklą* (LYA, f. K-1, ap.10, b.151, l.196-202).
21. Lietuvos SSR uždarytų maldos namų sąrašas (LCVA, f. R-181, ap.3, b.32, l.76-78).